

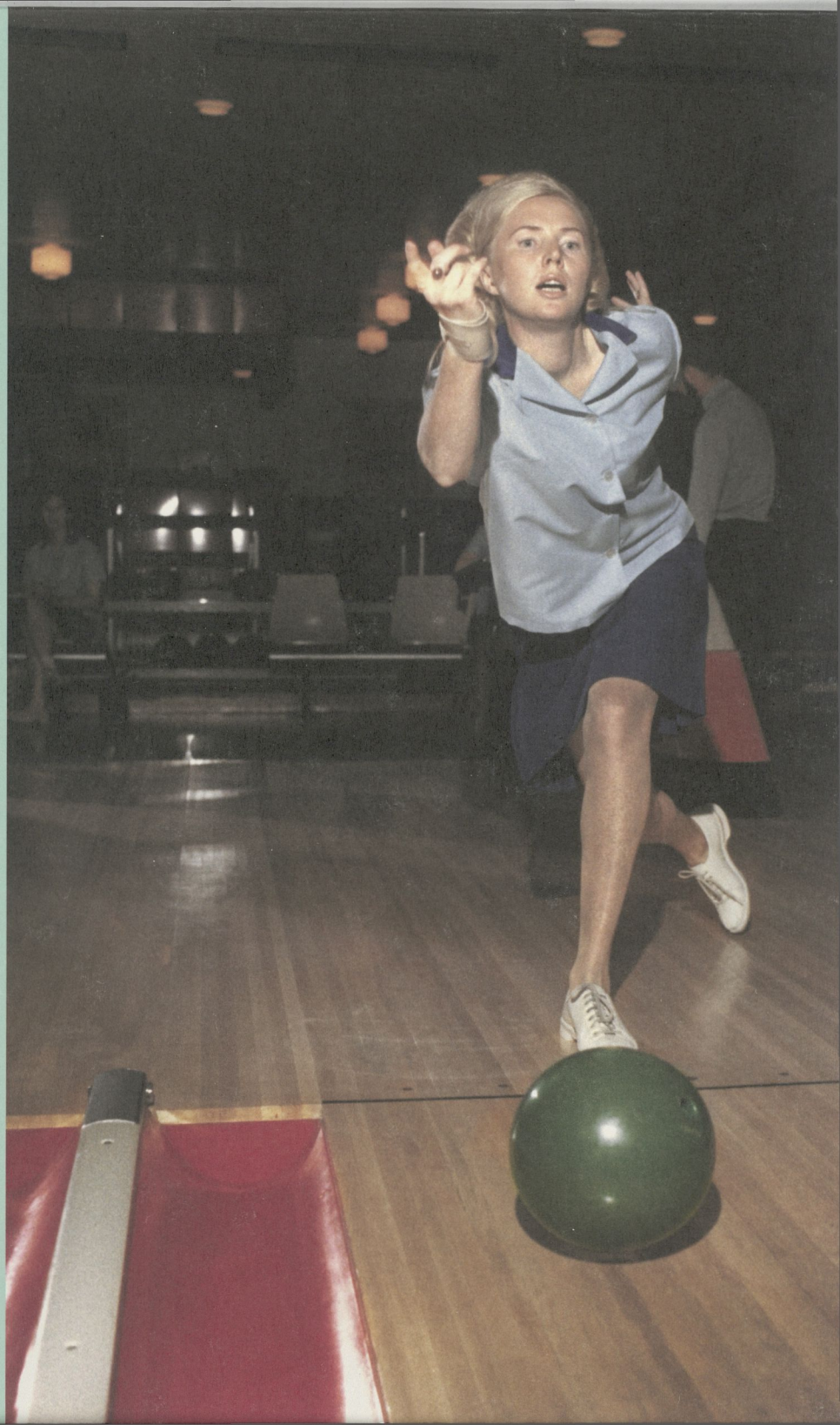
LEKAR OCH SPEL FATABUREN

LEKAR OCH SPEL

FATABUREN

2014

2014

LEKAR OCH SPEL

Red. Dan Waldetoft

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN – Nordiska museets och Skansens årsbok – är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2014
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör Dan Waldetoft
Medredaktör Kristina Lund
Bildredaktörer Jonas Hedberg och Marie Tornehave
Översättning till engelska Alan Crozier
Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon
Omslagsfoto KW Gullers, © Nordiska museet

Tryckt hos Göteborgstryckeriet 2014
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 572 6

Giftas på låtsas

ANNA-KARIN JOBS ARNBERG är intendent och sektionschef med ansvar för folklig dräkt och textilier vid Nordiska museet.

Med pärlor kring halsen, blomsterkrans i håret och raskförkläde runt midjan står farfars syster, Linnea Jobs, senare gift Lysell, fullt brudklädd mitt i ringen. Året är ca 1920 och Linnea är 10 år fyllda. Hon och flickan till höger har detta år blivit ärofyllt utvalda till årets midsommarbrudar och hela bygdens barn och vuxna har samlats framför Jobs »gammälstuggu« i byn Brända i Djura i Leksands socken för att delta i tillställningen. Fotografen Hans Per Persson har med sin stora kamera klättrat upp på en vagn eller på grindstolpen för att föreviga händelsen. Brudföljet har gissningsvis redan gjort sin kringvandring mellan gårdarna för att få sig något till skänks. Dagen avslutas med ringlekar och dans till långt in på kvällen.

Luciakrona från
Högsäters socken,
Dalsland 1901.
NM.0109247A. Foto:
Peter Segemark,
© Nordiska museet.

Nästa uppslag:
Midsommarbrudföl-
je på Jobsgården
i Brända, Djura,
Dalarna omkr. 1922.
Bruden t.v. är Linnea
Jobs. Foto: Hans
Per Persson, Lars
Liss arkiv.

I MIN FAMILJS fotoalbum finns tre fotografier som alltid gjort mig nyfiken. Två av dem föreställer min farfars syster Linnea som ca 1920 är klädd till brud och det tredje visar farfars syster Hanna som år 1913 är en av flickorna i ett barnbrudfölje. Jag har gjort sporadiska försök att fråga personer vad barnen på bilderna gör, men utan att få svar. Ingen minns längre varför barnen är klädda som brudföljen. Men nu ska jag försöka att stilla min nyfikenhet. Min första tanke var att den här artikeln skulle handla om midsommar-

brudar, men vid efterforskningar i museets arkiv fann jag en mängd uppteckningar om företeelsen att gestalta ett låtsasbröllop vid olika högtider, under hela året. De flesta uppteckningarna beskriver företeelsen under 1800-talets senare del och ett stycke in på 1900-talet.

Att som barn eller tonåring klä ut sig till låtsasbrud eller låtsasbrudgum har ägt rum vid olika helgdagar på flera håll i landet. I de flesta uppteckningarna är traditionerna kopplade till olika upptåg, där de viktigaste inslagen är kringgång med kostymerat brudfölje, stugbesök med tiggeri och som avslutning musik och dans. På vissa orter var det en skam att bli utsedd till brud, på andra orter var det ett ärofyllt uppdrag. När traditionen att vara brud var eftertraktad valdes den mest omtyckta och vackraste flickan i byn som kläddes i full brudutstyrsel och med all grannlåt som hörde till. Kyrkan kunde till och med låna ut sin brudkrona. På andra håll var det svårt att få tag på frivilliga brudar och brudgummar eftersom tron fanns att man inte skulle bli gift på riktigt om man lånade ut sig för att spela brud eller brudgum. Det finns många exempel på olika seder som är förenade med högtider, som följer den här ordningen för upptåg. Maskeringen gör att de vanliga, normala gränserna är satta ur spel och deltagarna kan dölja och undanhålla ett verkligt läge. Andra exempel på upptåg av den här karaktären är stjärnsång, påskkärringar, halloween med flera.

I den tidiga forskningen om brudföljen dras paralleller mellan vårens och växtlighetens återkomst och det fruktbara rituella bröllopet. Ett par forskare som lanserade dessa teorier är folkloristen Wilhelm Mannhardt (1831–1880) och antropologen James George Frazer (1854–1941). De menade att den primitiva människan uppfattade alla levande och döda ting i naturen som besjälade. De förde fram tron på trädandar och växtlighetsandar och ett magiskt samband mellan ande och människa. Frazer, som studerade en mängd folkliga upptåg i Europa, menade att man i folktron förkroppsligar och förstärker tillväxten av träd och växter genom ett fingerat äktenskap. Den kvist- och blomsterbeklädda bruden och brudgummen sågs som vegetationsandar eller fruktbarsymboler som

kunde hjälpa skogen att spira, åkern att gro och knoppar att slå ut. Föreställningen var inte bara ett metaforiskt drama för att roa människor utan en rit för att överföra växtlighetens inneboende kraft till att bli lycka i hus och hem och i hela bygden.

Professor John Granlund skrev i *Saga och sed* 1970 om »Pingstbrud och lekbröllop i Sverige«. Han anser att syftet med kringgående barnbröllop var flera. På vissa håll skulle man samla in gåvor för att senare på kvällen hålla fest eller gille och på andra håll var det ett maskerat tiggeri. Insamlingen kunde också genomföras under festen då bruden erhöll pengar från var och en som dansade med henne. När Granlund gör ett försök att härleda sedens ursprung närmar han sig det medeltida kyrko- och klosterväsendet. Från Östergötland, i närheten av klostren, finns en mängd uppteckningar om förekomsten av pingstbrudar. Med bland annat dessa som grund hävdar Granlund att målningar, skulpturer och skådespel var ett pedagogiskt hjälpmedel att sprida kyrkans budskap till en folklig, konkret nivå. Kristus liknas vid brudgummen och församlingen vid Kristi brud. Pingstbruden var från början en skapelse av brudmystiken som utgick från den katolska klostermiljön och ingen annan än Kristi brud, jungfru Maria enligt medeltidens munkar. Däremot tvivlade han på att lekbröllopet hade sin bakgrund i klostren.

I dag är man tämligen överens om att människor har skapat intervaller i det sociala livet med hjälp av års- och livscykelns fester. Den sociala ordningen sätts ur spel vid festen och de medverkande uppträder i roller som inte hör vardagen till. Gullan Gerward för fram intressanta aspekter i sin avhandling *Majgrevefesten – en kulturhistorisk analys*. Hon menar att när man i Lunds stift år 1671 förbjöd ungdomarna att hålla majgrevefester, innehållande både majgreve och majgrevinna, så övergick man i stället till att välja majbrudar, pingstbrudar eller midsommarbrudar. Under 1800-talet övergick majgreveseden från att vara ett aktningssvärt och dyrt upptåg för rika och respektabla borgare till att bli ett tiggarpupptåg bland landsbygdens tjänstefolk. Eva Knuts skriver i en artikel om låtsasbrudar i *Masks and mummings*, att låtsasbröllopen under

1800-talet var ett sätt gestalta hur viktigt det var att bli gift, eftersom den ogifta kvinnan hade en mycket liten plats i samhället. Den frivilliga och eftertraktade låtsasbruden med bröllop var en uppskattad aktivitet som man i flera uppteckningar minns som den största dagen på hela året. Men när bruden, och i vissa fall brudgummen, blev intvingade i aktiviteten fick låtsasbrudarna stå ut med skamligheter som tiggeri, tvång och sexuella anspelningar.

Brudgång året runt

Fastlagsbrud

I de svenskspråkiga delarna av Finland, främst i Österbotten, har barn och ungdomar under fastlagen klätt ut sig till brudar. De kallades för lappbrud, fettisdagsbrud eller fastlagsbrud. Lappbruden var en 14–15-årig flicka från ett fattigt hem. Byns flickor började tidigt på fastlagsmorgonen att klä bruden, som kläddes »löljligt och lappigt«, och på huvudet placerades en hemmagjord krona bestående av lappar, papper, skravelmässing och broscher. Efter klädningen körde man runt till gårdarna för att visa upp henne och det kallades att åka i »brudrad«. I gårdarna fick lappbruden mat och pengar. I vissa fall kunde det vara flera lappbrudar som skulle ledas runt i byn och de skulle ha krans på huvudet och krans på bröstet. De ledsagande flickorna, och i enstaka fall en brudgum, kunde bära påsar eller dra en kälke med sig där man lade insamlade varor som potatis, bröd och godsaker. Gåvorna fick den fattiga bruden behålla. På kvällen ställde man till med kalas. Alla skulle dansa med lappbruden och hon fick en slant för varje dans. I en uppteckning från Tjälax sägs:

Lappbrud – På fettisdagen, ibland även på tjugondagen, anordnat »bröllop« varvid en fattig flicka kläddes till lapbrud något enklare än en riktig brud men med krona etc. varjämte spelmän, »präst«, »klockare« o gäster likaså voro utklädda. Man åkte i brudrad i slädar; i undantagsfall fanns t.o.m. en lapbrögom ...

Tre fettisdagsbrudar,
Björkö, Österbotten 2013:
Kastanja Korpi, Victoria
Granholt och Malin
Skog. Flickorna i följet
med korgen är Diana
Sund och Linn Sund.

Fettisdagskrans använd
av fettisdagsbrud. Björkö,
Österbotten 1900-tal.

Foton: Mona Britwin.

På Björkö har man klätt fettisdagsbrudar från slutet av 1800-talet och fram till 1930-talet. Fettisdagsbruden bar en färggrann fettisdagskrans på huvudet, pärlvirkade klocksnoddar runt halsen och vackra broscher, nålar och blommor på bröstet. På 1900-talet blev det vanligare att flera klädde ut sig som fastlagsbrudar och seden blev mera påskkärringlik. Traditionen har nu tagits upp igen; år 2013 utsågs och designades årets lappbrudar vid Björkö skola.

Mats med brud och brudgum

Att fira Mats eller Mattsmässan med björn, brud och brudgum är en tradition som firats av barn och unga i Gagnef i Dalarna. Det förekom under 1800-talet och en bit in på 1900-talet dagarna före Mats, den 22 eller 23 februari. Louise Hagberg från Nordiska museet besökte Gagnef år 1913. Hon fick då veta att seden Mats med utklädningshöll på att försvinna. Hennes sagesman berättade att brud och brudgum fortfarande gick runt i gårdarna men att björnen var mera osynlig. De medverkande, som kunde vara upp till ett tjugotal, kallades för »Matsmässgubbarna« och var i åldrarna 11–20 år. Matsmässgubbarna var klädda i sockendräkter och ibland kunde en präst vara med för att »läsa« över brudparet. Prästen var då iklädd kappa och krage. Brudens dräkt hade en mängd tillbehör, så som en Gagnefsbrud var klädd. Dräkten användes bara vid Matsmässfirandet och bestod bland annat av glaspärlor, pappersblommor, sidenband och »skavelguld«, ett slags guldfärgade metallbitar. I *Dalpilen* den 2 mars 1894 kan man under rubriken »Gamla seder och bruk« läsa om hur firandet gick till:

Den 22 februari (»Potter Katt«) räknas mångenstädes som första vårdagen och är en viktig bemärkelsedag. Denna dag hade man i Gagnef äfven i år tillfälle att iakttaga en urgammal sed, ett slags karnevalsupptåg, hvarmed vårens inträde firas.

Af ludna svarta pelsar formades en stor björn på så sätt, att tvänne minderåriga gossar voro fötterna på nalle, hvilken var utrustad med ett stort och med tryne försedt hufvud. I trynet var äfven

Matsfirande med
»brud och brudgum«
i Gagnef, Dalarna
1913. Foto: Louise
Hagberg, Nordiska
museet.

en ring fästad och i ringen ett tåg. Från by till by leddes odjuret af tvänne maskerade och spöklikt utstyrd a ynglingar, hvilka hade pinglor fästade vid sina knän. I spetsen för det af stora och små begapade tåget gick en brud och en brudgum, klädda i nationaldräkt och följda af granna brudtärnor. Två eller tre fiolspelare arbetade under tiden på sina instrument, och den förut nämnda björnen afslutade tåget. Dock ej så alldeles, ty bakom honom gick en »påfösare« med sitt spö. I de gårdar, som helsas på, bjuda vanligen på »filbunk«, och äfven björnen får några godbitar, hvilka han gladt brummande mottager, icke med utan »under« munnen. Gossarne, hvilka bilda björnens kropp och hvilka måste gå med böjda ryggar, ser dock ingen. Matthiasdagens afton firas äfven med ett dylikt tåg, men där är ej björnen med.

Påskbrud

En tradition som tycks vara känd enbart från Bohuslän är att på påskdagen eller annandag påsk klä påskbrud. Under tidigt 1900-tal gjorde David Arill många uppteckningar i Västsverige. Han menar att det var svårt att få en »redig« bild av den bohuslänska påskfesten och påskbrudens roll men att den inte hade med påskan som en kristen högtid att göra. I Arills samtid var det barnen som var bärare av en tradition i avtagande, en tradition som tidigare funnits för att hälsa våren välkommen. Brudparet representerade fruktbarhetens makter, som skulle ge god årsväxt. Ett spår av denna fruktbarhetslek kunde Arill se när flickorna gav ägg som presenter till de pojkar de tyckte bäst om.

I de äldsta uppteckningarna, där sagesmännen är födda omkring 1840, beskrivs traditionen som levande. På Stora Kornö började barnens firande redan på skärtorsdagen. Pojkarna tillverkade en påskbåt och flickorna gick runt i gårdarna för att samla in bakverk. På påskaftonen skulle påskharen klädas och påskbrudens krona tillverkas. Kronans stomme gjordes av myrten och dekorerades med blommor och en brudslöja sattes i kronan. På påskdagens eller annandagens morgon leddes den utsedda påskbruden runt av två flickor, bakom dem gick ett tåg med söndagsklädda flickor. Påskbruden skulle senare också ta påskharen i »besittning«, varefter det ställdes till med kalas och med dans. Förtäringen bestod av godsakerna som erhållits vid gårdsbesöken och man dansade lekar som »Väva vadmal« och »Gömma ringen«.

Påskbrudens klädsel är likartat beskriven i uppteckningar från Bohuslän i Nordiska museets arkiv. Slöjan har kommit sent in bruket, runt 1860, och till en början var det korta slöjor. Den kunde bestå av en gardin, ett sidentyg eller en lång duk, som lades i snibb baktill. Den bästa söndagsklänningen användes. Den var fotsid i ett ljusst eller vitt bomullstyg och på klänningsbröstit fästes små rosetter. Runt halsen hängdes pärlkedjor.

Vid sekelskiftet 1900 blev bruden allt yngre. »Änna så små att de bar dom på ryggen när de visade bruden för att hon ej orkade gå så långt.« På Lilla Kornö förekom den bohuslänska påskbruds-

Påskbrudar i
Lyskekil, Bohuslän
1928. Fotograf
okänd, Nordiska
museets arkiv.

gången ända in på 1930-talet. Det finns en kärnfull uppteckning av Anna Arvidsson från år 1928 som berättar om hur traditionen förändrats:

För 1–2 år sedan var det blott en gemensam brud, den minsta bland flickorna på Lilla Kornö (en 5-åring). Då hade de lånat en vind, där de fingo hålla till med sitt kalas. Förut hade de gått i vart enda hus och »visat bruden» och då fått slantar, kakor, pepparkakor, ägg och sockerbitar. Därtill lade de själva en viss summa (1927: 1,50 kr) och köpte korv (falukorv eller bräckkorv) potatis och torkad frukt. Detta lagades till och hela dagen åto de för sig själva i detta »lånade» rum... I år (1928) var det 3 lag. Den minsta i vart lag var bruden (3 år).

Pingstbrud

Det finns gott om uppteckningar som beskriver pingstbruden på 1850-, 1860- och 1870-talen. Många kommer från Östergötland, men även från Skåne, Blekinge, Halland och Västergötland. Upppteckningarna bygger på minnen som sträcker sig fram till 1800-talets slut, då bruket verkar ha avtagit. Dessa lekbrudar kallades »pingstabru», »blommsterbru» eller »gatebru» och kunde ha ett långt följe av tärnor efter sig. Ibland förekom också en brudgum och brudparet var i åldrarna 5–15 år.

Pingstbrudens klädsel beskrivs på många ställen. En av de äldsta uppgifterna är från 1775, då prosten Niclas Olof Lönqvist från Bara härad i Skåne skriver:

... hilst någon rikmans dotter af 14 el. 15 års ålder, den de utstoffade med sidenband af flera färgor och galloner på hufwudet, som räckte ända långt ned åt ryggen, en swart klädeströja med många par förgylta silfwerspänne uti, silfwekädjor om halsen, som räckte ned på skuldrorna och fram öfwer bröstet; silfwerbälte om lifwet, som räckte med ändan långt ned på kjortelen å båda sidor.

Under 1800-talet utgörs pingstbrudens klädsel oftast av vit lång klänning och ibland ett rött livstycke. Huvudkronan var gjord av

Blomsterkrona från
Stubbhult i Halland.
NM.0052127. Foto:
Nordiska museet.

en mängd olika blommor och ris, »krösaris, vildäblommär, bulleblomster, majblommer, gullviver, prästenacker«, och kransarna kunde också viras runt armarna – ju mer utsmyckad hon var desto roligare. Hon kunde ha långa olidfärgade sidenband, »la«, som sattes fast i kronan. Bruden och hennes följe skulle sedan gå runt i bygden. Hon kunde ha ett långt följe med sig, »upp till tjugo stycken barn, till det mesta flickor, alla klädda med en mängd blommor och långa hvita näsdukar i händerna«.

I Halland beskrivs bruden som en anständig flicka med fördelaktigt utseende som blev föremål för både beundran och hyllningar. I Östergötland däremot fanns delade meningar om brudseden. På vissa håll var det mycket eftertraktat att få vara brud. I andra fall blev man tvungen att muta bruden med pengar för att hon skulle ställa upp. De gamla gummorna kunde skrämman bruden med att hon inte skulle bli gift och att hon skulle få oäkta barn. Den utvalda bruden och brudgummen beskrivs många gånger som måttligt eftertraktade och som brud tog man gärna någon »dansekatta«.

Paret kunde utsättas för erotiska vitsar och gyckel och det gällde att få brudparet med på dessa skämt, »därför var det vanligen någon slaghök till dräng och en halvtosa till tös – alltså ett par halftotillräcknerliga personer, – som mot någon ersättning åtog sig dessa roller«.

Kyrkan var inte förtjust i traditionen och försökte att förbjuda bruket. I Ekeby församlings sockenstämmoprotokoll från Västergötland år 1746 klagar kyrkvärden Hendrich Matthesson »öfwer en piga från prästgården i Ullerfwad, som tjenar hos Erick, wid namn Annika, at hon förledne Pingstdag kom till Juhla by före messan, men wille inte följa med det öfriga folket til Kyrckan, utan blef qwar i byn under Gudstjenstens förrättande tillika med en annan hop ungdom, som hon lockat med sig, the ther hafwa fördt ett oanständigt wäsende under sielfwa Gudstjensten med en så kallad Pingstbruds utspökande med mera.«. I protokollet androg Matthesson att »hon må blifva befordrat til en tilbördig näpst här för«.

Blomsterbrud från Törnevalla i Östergötland 1846, nedan med följe. Nils Månsson Mandelgren. Foton: Mandelgrenska samlingen, Folklivsarkivet, Lund.

En Blomsterbrud från trakten kring Törnös valla i Östergötland
1846.

Trots kyrkans motstånd levde traditionen vidare, i alla fall i ytterligare ett hundra år, då en pingstbrud med följe uppträdde på »pingstavallen« i samma församling.

Majbrud och majgreve

Majgrevefesten med majgreve och majgrevinna är en vårsed som främst har förekommit i Sydsverige under olika tider och i olika sociala miljöer. Majgrevefesten var en angelägenhet för alla sociala skikt: adel, köpmän, hantverkare, studenter, djäknar, bönder och tjänstefolk. Majfesten kunde pågå under hela våren vid olika fasteperioder, från senvinterns fastlagsdagar till påsk, valborg, första maj, pingst och midsommar. Under den katolska medeltiden omfattade kyrkoåret flera fastlagsperioder, och dessa firades både bland städernas köpmän och hantverkare och bland landsbygdens bönder och tjänstefolk, som anordnade lekar, utklädning och upptåg. När den protestantiska kyrkan började motarbeta fastlagslekarna uppstod de vid andra tidpunkter under våren, till exempel första maj.

Att bli utsedd till majgreve vid 1500-talets köpmannagillen var hedrande men dyrt, då majgreven skulle bekosta hela kalaset. I vissa fall utsågs även en majgrevinna. Bägge skulle ha olika utstyrselar beroende på vilken tid och social miljö festligheten utspelade sig i. Under dessa gillen firades fastlagen och vårens ankomst, till exempel med skådespel om striden mellan vinter och sommar. Under 1700-talet övergick majfirandet, med majgreve och majsång, till att upprätthållas av djäknar och tjänstefolk. Djäknarna gick sockengång för att samla in medel till sin skolgång. När tjänstefolket under senare delen av 1700-talet gjorde sina vandringar på landsbygden visade de upp majgreven och i vissa fall majgrevinnan. Dessa bar majgrevekrans och blomsterkrans och spelade trumma, sjöng och dansade med folket i gårdarna. De uppvaktande i tåget fick öl och matvaror som samlades in till en fest. När majgreveupptågen under 1600-talet hade förbjudits fortsatte ändå drängarnas uppvaktning med sång och traktering med mat och starka drycker

Utklädda barn på en väg i Halland. Seden kallades för att föra maj i by eller majgrevefesten. Foto: Severin Nilsson, Nordiska museet.

under majnatten. Drängarna överlät till pigorna att hämta gåvorna i stugorna vid andra tillfällen. Pigorna kunde då klä en låtsasbrud, en pingstbrud eller majbrud, i allsköns grannlåt som skulle gå omkring i gårdarna för att samla in ägg, smör, ost och söta kakor.

En uppteckning 1928 av Hilma Thorslund från Skogsby på Öland beskriver majbruden:

Laila Nygren som majgreve i Furuvisparken. Foto: Elizabeth Hägglund.

En mycket trefflig lek, på den tiden, var att gå till skogen och kläda blomsterbrud, med en massa brudtärnor. En gång fick vi en stor fyllig bondpiga att blifva brud. Klädde henne med en nätt brudkrona af fina videkvistar, emedan lingonris ej finns här. Hvit tyllslöja, perlband och skärp och hela bröstet full af blommor, armband af blommor, och fina kvistar på klädning och slöja. Och en lång rad af brudtärnor med kransar och blommor. När det var färdigt dansade man en stund i skogen, sedan gick hela brudföljet hem, med musik i teten, fiol eller dragspel och då spelades gamla brudmarscher, och vi gick i varenda malmhytta, att visa ståten. Och de tyckte det var så vackert och roligt, särskilt en gammal gumma minns jag, som skrattade så att ögonen rann. Så grann blir du väl aldrig mer barn, sa hon till bruden.

Mellan åren 1940 och 2010 har man i Furuviiksparken utanför Gävle uppmärksammat majgreven och hans brud som rider sommar i by. Det var direktören och ägaren Gösta Nygren som inledde traditionen. Gösta tyckte att det skulle vara en fin tradition att hälsa våren och sommaren välkommen på detta sätt. I parken fanns redan en barngrupp, Furuviiksbarne, som uppträdde med små »spel«, med sång, dans och akrobatik, vilket gjorde att de lätt kunde ta upp arrangemanget. Den första majgreven var Gösta Nygrens äldste son Gustaf och som majbrud agerade en flicka vid namn Britta Johansson. Hela sällskapet bestående av majgreven och majbruden, som gjorde entré på en häst, samt Furuviiksbarne, välkomnades på stora scenen av direktör Nygren. Alla Göstas barn och barnbarn blev sedan utsedda till majgrevar fram till 1970-talet då traditionen dog ut. 1981 återupplivades majgrevefestligheterna vid en veteranföreställning med gamla Furuviiksbarne. När Furuviiksbarne år 2006 hade 70-årsjubileum arrangerades åter »Majgreven rider sommar i by«. Denna gång var Laila Nygren majgreve. Laila är barnbarn till direktör Nygren och hon rider in till häst med vit klädsel och hög hatt med gullvivekrans, som majgreven alltid har gjort på Furuvik.

Midsommarbrud

Låtsasbrudgång på midsommaraftonen eller midsommardagen finns beskriven från flera landskap, från Halland i söder till Ångermanland i norr. De flesta beläggen kommer från Västmanland och Dalarna. Det är också i dessa landskap som traditionen tycks ha dröjt sig kvar längst. Från Halland finns en uppteckning av Elna Nilsson (född 1842) från Hishults socken, som beskriver hur hon själv blev utsedd till midsommarbrud år 1860 i samband med att majstången skulle klädas och resas. En lövsal, som inuti kläddes med lakan, tillverkades och där skulle också traktering äga rum före dansen runt majstången.

Den vackraste flickan i byn skulle denna kväll koras till årets midsommarbrud, och vem det blev voro alla ense om. Ingen annan än den glada Elna i Hultet skulle bliva den värdiga denna gång... Nog brydde de unga herrarna varandra om vem som skulle bli den utvalde, men ingen var säker på någon bestämd, ty Elna var nog den som icke på förhand talade om vem valet skulle falla på. Ungdomen var samlad. Man väntade endast på att brudföljet skulle komma stassande från Hultet till den, för dem smyckade lövsalen. Väntan blev icke lång, ty snart hördes spelmännen. Lill Troeda, Bengts välkända marschmelodi, och där kommer Elna, med sin, icke utan tvekan korade brudgum, pyntad med krona av halm med många fladdrande band. Den mångfärgade hemvävda klänningen hade pryttts med en hel del ihoplånat silver, vilket säkert förut varit smycke för många verkliga brudar. Byns moror hade gärna släppt till sina grannlåter för att allt skulle bli så högtidligt som möjligt.

I Småland kunde man klä brudar flera gånger om året och det var en hederssak för de olika byarna att deras brud skulle bli så grann som möjligt. Brudarna jämfördes och bedömdes och därför lånade bygdens folk ut kedjor och grannlåt för att göra »sin« brud så vacker som möjligt. Kransen var gjord av midsommarblomster och blåklint och släpet bestod av tunna sjalar. I Högsby socken avgjordes brudvalet genom lottkastning. Alla byns pojkar skulle på

Midsommarbrudarna Kerstin Linnman, f. 1906, och Spik Kerstin Andersson, f. 1905, Brända, Djura, Dalarna omkr. 1913. Foto: Hans Per Persson, Lars Liss arkiv.

Midsommarbrudfölje vid Djura Kyrka, Dalarna omkr. 1922. Foton: Hans Per Persson, Lars Liss arkiv.

T.h. Midsommarbrudfölje i Brända, Djura, Dalarna omkr. 1913. Hanna Jobs t.h. i andra raden.

kvällen dansa med bruden. Det fanns en och annan »spefågel« som gjorde narr av flickan och det ledde till att ingen ville ställa upp på att vara brud, vilket uppges vara en orsak till att seden dog ut.

Lottdragning har också förekommit i Västmanland, men på Färna bruk var det de »grefliga fröknarna« som i hemlighet valde ut en bruksflicka och klädde henne till midsommarbrud. Det var alla

flickors förtjusning att bli utvald till midsommarbrud och klädseln beskrivs som vit klänning, skära band och slöja. Krona och krans var gjorda av löv och blommor. Den pojke som ansågs som den förnämste fick öppna dansen på kvällen. Bruden skulle sedan dansa med alla pojkar, unga som gamla.

Charlotte Johansson, född 1836 i Kumla, ger en beskrivning där bruket innehöll anspelningar på både erotik och fruktbarhet, där den unga kvinnan förväntades vara den idealiska och orena bruden:

För mycket långt tebaks i tiden, medans man ännu klädde majstång, i byar och gårdar, brukade man välja ut, en ung jänta te messåmmarsbru', och det skall ha gått så till, att man tog den som ansågs vara snyggast, som såg bäst ut, å var välskapta, d.v.s. var välväxt, och som var på samma gång en mödom, som inte nån karl ha fått lägga, haft könsumgänge med. Hon skulle ha helsans rosor på kind, hettes det, ock den messommarn, skulle hon få gå med fre, så ingen pojke skulle få komma i säng, mä henne den messommarafton, hon vart utsedd te bynns, ell. går'ns vackraste, te messåmmarsbru. – Hon var för vacker te knäppa, henne skulle man ha, te se på bara titta.

»Ho ä fin som e missömåsbru«, är ett uttryck som levt kvar i Boda i Dalarna långt efter att bruket med att klä midsommarbrudar försvunnit. De gamla använde uttrycket när de ville tala om hur vackert klädd någon var. Sagesmännen från Boda minns att både midsommarbrud och brudgum förekom vid mitten av 1800-talet.

Anders Backlund var fjärdingsman i Svärdsjö socken i Dalarna åren 1888–1908. När han 1925 intervjuades om bruket med midsommarbrud var seden redan bortlagd. I sina minnen från ungdomen och från tiden som fjärdingsman minns han midsommarbruden. »En av de vackraste folksederna från barndomstiden var att smycka midsommarbruden. Det var den vackraste flickan som skulle koras och smyckas med all markens blomster.« Bröllopsskaran skulle sedan tåga från gård till gård för att visa bruden. Efter vägen hade människor samlats och man fick »skänker«. En gång

skulle pojkarna gå till grannbyn Ön för att titta på deras midsommarbrud. Efter vägen mötte de bröllopsskaran på väg hem. Pojkarna började då ropa glåpord över både brud och hela följet med kommentarer om att brudföljet inte kunde mäta sig med Storbyns i vare sig utstyrsel eller skick. När de sedan blev bjudna på dryck ur brudens stänka fortsatte de med sina glåpord: »Var du ölspa, ölsupa, Ös-pers (gården bruden kom från). Har du ölska i kruka?« Genast gick det bud till brudens hem och i all hast kom hennes resoluta farmor för att ingripa. Backlund berättar att då »gumman gripit den utpekade i kalufsen och det var ett ögonblicksverk att få ned den onämnbara och med flatan bearbeta den kroppsdel som i den åldern är mest utsatt för fara och att gumman besatt av en viss vana och färdighet i exekutionen derom vittnade de täta slagen och då delinkventen efter väl utstånden avbasning hann upp oss, anträdde återfärden i betydligt lägre stämning än ditfärden«.

På 1910- och början av 1920-talet tog bygdefotografen Hans Per Persson ett tiotal bilder på midsommarbrudföljen i Djura i Dalarna. På samtliga fotografier, utom ett, är det två flickor som är midsommarbrudar. De utmärker sig genom att bära lövkransar runt halsen eller blomsterkransar eller band på huvudet. I följen deltar både flickor och pojkar. Ingen pojke bär sockendräkt, men väl mörk kostym eller sjömanskostym. Flickorna har högtidsdräkt med det finaste halsklädet och några varv med kulörta glaspärlor runt halsen, vilket brudpigorna bar vid bröllop. Brudarna bär de finaste förklädena av blå rask. Runt midjan har de bälten med tennmaljor varifrån sidenband hänger ned på förklädet och ovanpå sidenlivstycket hänger åtskilliga varv med kulörta glaspärleskedjor. I handen har de antingen en blomsterbukett, en lövruska eller en gräskvast.

Lussebrud

Innan Lucia formades till att bli den väna kvinna med vit klänning, rött band i midjan och ljus i kronan som vi ser henne i dag, fanns också andra gestalter. Luciabrud med kringgång och dans, som påminner om de tidigare exemplen här, finns främst dokumenterat

från de västra landskapen. Lussebruden beskrivs antingen som god, vacker och eftertraktad eller som ful, lösaktig och förtjust i karlar.

Från Bohuslän, Västmanland och Värmland finns beskrivet att det inte alls var lyckosamt utan skamligt att bli utsedd till brud eftersom hon betraktades som lösaktig och förtjust i karlar. I en uppteckning från Öxabäck i Västergötland 1840 sägs:

I min fars ungdom klädde de lussebrud, men hon var klädd i det värsta man kunde hitta på, så hon borde inte ha haft det namnet. Hon hade en snusdosa och gick och bjöd på snus ...

I Bohuslän och Värmland tog man helst en lussebrud som fått ett oäkta barn och man hade ingen respekt för henne utan försökte lura med sig henne i sängen. Ett uttryck som lever kvar i Bohuslän är, att »den som en gång varit lussebrud, hon får aldrig någon brudeskrud«, vilket också gjorde att bruden helst skulle vara gift. Från Dalby socken i Värmland berättar Inga Olsson, född 1857:

I Dalby socken brukade man gå omkring flera stycken i gårdarna och bjuda kaffe och bröd på Lusse morgonen. En skulle föreställa brud och var klädd i vitt med krona av lyngbär och pappersblommor, och en skulle vara brudgum. Han skulle se stygg ut, ha lav till skägg, väst med skört, kortbyxor och lågskor. Så var det flera flickor med ljus i händerna och en som hade en näverkringla med ljus i på huvudet, som bar brickan, Spelman skulle också vara med. Och så dansade flickorna. Man fick lin och andra presenter.

En mycket utförlig uppteckning om Lucia som folklig brud, med hel brudutstyrel och brudpigor, kommer från byn Vallerås i Malung i Dalarna. Det är Larshols Brita Hansdotter, född 1859, som berättar så här år 1936:

Det var i Holen i Vallerås år 1864 eller 1865 ... Det var strax innan midnatt. Vi vaknade vid fiolmusik utifrån förstugan. In trädde Lucia uppvaktad av sex tärnor, som kallades Lussikrasköllör

Luciakrona från Högsäters socken, Dalsland 1901. NM.0109246.
Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

(»Luciakranskullor«). De gingo fram till mitten av stugugolvet. Lucia stod i mitten med en tärna på vardera sidan. De andra stodo parvis mitt bakom varandra och bakom Lucia. Musiken tystnade. Tärnorna sjöngo lussivisor, vilka minns jag ej. Efter vissången gick Lussi och bjöd barnen på medhavda godsaker, bestående av lussikors eller som de också kallades julkors, vetebullar som sågo ut ungefär som två korslagda S, det ena bakvänt. De voro av vanligt vetebroöd. Det var sällsynt i Vallerås på den tiden. När jag blev bjuden på lussikors av lussibruden såg jag att det var Beri Ingeborg, som var brud. Det var en grannflicka, som var mycket vacker. Hon var klädd i Malungs sockendräkt och hade slöja. På huvudet bar hon en ljuskrona av lingonris. Jag minns det så väl för mor sade att »Ingeborg blir aldrig någons brud, då hon har satt på sig lussikronan«. Kronan skulle ej bäras för än man gick i brudstol. Gjorde man det blev man aldrig brud. – Beri Ingeborg blev ej heller någons brud, ty hon dog dessförinnan.

Luciabrudfölje i Malung
2005. Foto: Christina
Norgren Arnesson.

Tärnornas, »luciakranskullornas«, klädsel beskrivs också: »De hade sockendräkten och hade 'la' utanpå 'hattarna' runt flätorna precis som vanliga dåtida 'kranskullor' det vill säga brudtärnor. Under 'hattarnas' spetsar buros glittärrosband, och runt midjan var ett kring-sä-band knutet vilket hängde ned på ena sidan om kjolen, ned mot dess kant.«

År 2000 återskapade skinnskräddaren Täpp Lars Arnesson från Malung och sångpedagogen Maria Røjås från Boda ett luciatåg på Malungs folkhögskola utifrån den här uppteckningen. Detta lucia-brudtåg har därefter genomförts vid många tillfällen i Malungs kyrka. 2004 visade SVT denna, för gemene man, ovanliga variant på »morgonlucia« för tv-tittarna. Reaktionerna blev minst sagt blandade. Kvällspressen beskrev tv-tittarnas reaktioner med ord som »skandal«, »en lucia ska vara vitklädd och ha ljus i håret«, »man ska hålla på traditionerna«, och »man fick inte ens höra Natten går tunga fjät«.

Jul- och trettondedagsbrud

I samband med en beskrivning av förekomsten av julbuske i Östergötland år 1814 berättar Richard Dybeck att man i Rislinge bergslag i samma landskap »så wäl som många andra ställen brukas ock jullekar«. Fjorton dagar före jul skulle man bränna brännvinet och pigorna bakade skorpor som de lade i ölet. »Detta bäres jn i dansarehuset af 2 flickor och 2 flicker bära den brinnande Julbusken däsa flickor äro witkläda med glitterkronor på deras hufvud med myken annor granlåt«.

Från mitten av 1800-talet finns uppteckningar om trettondagsbrud i Småland. Bruden var ung, 13–14 år, och klädd i sin bästa klänning med »bonnarosor, skärp och strumpeband, allt vad som kunde fås ihop«. Den enda som var utklädd var bruden och hon hade en krona av mjölonris eller gröna kvistar. Någon i följet bar julkronan som var svarvad i trä och vitmålad. Kronan kunde ha plats för tolv ljus. »När de kommit in i förstugan, tändes alla ljusen i kronan, och så tog bruden den i händerna och gick in och satte den på bordet, och alla sjöng Göder afton, husfader och matmoder och sedan togo de i ring, och så sjöngo de lekar och hade bruden inne i ringen ... Ibland kunde de gå omkring på nyårsaftonen, men mest var det väl trettondagskvällen som de gingo.«

Spår i dag?

Trots att den folkliga låtsasbrudgången med upptåg inte längre fortlever är den ett exempel på hur en tradition som en gång hade en innebörd, vars syfte vi inte kan få ett fullständigt svar på, förändras, fortlever och till slut försvinner. Bruket får en ny mening och syftet blir ett annat.

Kan vi då skönja några spår i dag till exempelvis fruktbarhets-seden som de tidiga forskarna lyft fram? Ett exempel är riskastningen när brudparet kommer ut ur kyrkan efter vigseln. Den är en av de fruktbarhetsriter som sedan länge har förknippats med bröllop. Riskornen blir en symbol för skapandet av ett nytt liv.

Luciafölje, Lima, Dalarna 1906. Berta Olsson (Lassar-Olle) i Heden är Lucia, till vänster Jenny Martinsson, Elin Johansson samt Olga Johansson från Sörbäcken. Foto: Hans Per Persson, Nordiska museet.